

התפקיד המדומיין של ישראל במלחמת האזרחים בסוריה

ת'אא'ר אל-נאשף ואופיר וינטר

חרף מדיניות אי-ההתערבות שנקטה ישראל מראשית מלחמת האזרחים בסוריה, היא מוצגת בתיאוריות קשר סותרות ומתחרות הרווחות בשיח הפוליטי הסורי כבעלת תפקיד מרכזי בפרוץ המשבר, במהלכו ובהתמשכותו. מאמר זה מוקדש להצגת תיאוריות הקשר הפופולריות המיוחסות לישראל על ידי משטר אסד ומתנגדיו, לניתוח הפונקציות הפוליטיות המגוונות שהן ממלאות ולבחינת השלכותיהן. נזקן של תיאוריות אלו כפול: מצד אחד, הן מעוותות את תפיסת המציאות של הסורים ופוגמות ביכולתם להתמודד באופן מעשי עם המשבר בארצם; מצד אחר, הן מקשות על ישראל למצות הזדמנויות לקידום קשרים עם שחקנים סורים החולקים עימה אינטרסים משותפים. בסיכום המאמר מצביעים המחברים, סורי וישראלי, על כיווני פעולה שיסייעו לסורים ולישראלים לערער את הלך המחשבה המזימתי ולהמירו בתפיסת מציאות חדשה – מאוזנת, מפוכחת וקונסטרוקטיבית – המושתתת על היכרות, דיאלוג ומפגש.

מילות מפתח: סוריה, ישראל, האביב הערבי, תיאוריות קשר, משטר אסד, המדינה האסלאמית

השיח הפוליטי הערבי נטה לקשור במדינת ישראל משחר קיומה עלילות, תככים ומזימות ברוח "הפרוטוקולים של זקני ציון". כבר לפני כיוכל שנים הצביע יהושפט הרכבי על התפיסה הרווחת של התנועה הציונית כארגון שטני החותר להשתלט בהדרגה על המרחב הערבי, וממנו על העולם כולו, תוך ניצול אמצעייה הפיננסיים העצומים ושליטתה בתקשורת העולמית.¹ במרוצת השנים הכו תפיסות אלו

ת'אא'ר אל-נאשף הוא סופר ואיש תקשורת סורי.
ד"ר אופיר וינטר הוא עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

שורשים והפכו בעידוד משטרים ערביים למוסכמות שאין עליהן כמעט עוררין. הטלטלות האזוריות של השנים האחרונות אמנם דחקו במקצת את הסכסוך עם ישראל מקדמת סדר היום הערבי, אך עובדה זו דווקא הדגישה ביתר שאת את עומק החשדנות הקיים כלפיה, גם במנותק מהעיסוק בבעיה הפלסטינית. כפי שזיהתה אסתר ובמן, על רקע 'האביב הערבי' שגשג שיח מזימתי שהאשים את היהודים בכל המשברים הפנימיים במרחב הערבי. כוחות פוליטיים מתחרים במדינות שחוו מהפכות האשימו את יריביהם בשיתוף פעולה עם ישראל, כינו אותם "יהודים" והיבנו את דמות "היהודי" כמטאפורה לרשע – נבל העוין את החברות הערביות והמוסלמיות ואחראי לאסונותיהן, אשר משמש כלי עזר קונספטואלי לפירוש הטלטלות האזוריות.²

המזימות שנקשרו בישראל בלטו במיוחד על רקע המלחמה בסוריה, אף על פי שמראשיתה נקטה ישראל מדיניות של עמידה מנגד, שבמסגרתה הקפידה באופן פומבי על אי-התערבות, והסתפקה באכיפת קווים אדומים ביטחוניים.³ ברם, המדיניות הישראלית הניטרלית הצטיירה בשיח הפנים-סורי והכלל-ערבי באופנים שונים בתכלית. כוחות מתחרים ייחסו לישראל תפקידים מרכזיים בפרוץ המלחמה, במהלכה ובהתמשכותה, ונטו להציג את מדיניותה – בעזרת תיאוריות קשר סותרות – ככזו המשרתת באופן מכוון ואקטיבי את יריביהם: משטר אסד הגדיר את המרד נגדו כ"מזימה ציונית להחלשת ציר ההתנגדות" ואת המורדים כעושי דברה של ישראל; קבוצות אופוזיציה האשימו את ישראל בהישרדות משטר אסד; המדינה האסלאמית תיארה את משטר אסד כחיץ המגן על ישראל מפניה; יריבי המדינה האסלאמית טענו שאבו-בכר אל-בגדאדי הוא למעשה סוכן מוסד יהודי, המבקש לזרוע הרס ואנרכיה בסוריה וביתר מדינות האזור כדי להקל על ישראל להשתלט עליהן.

לתיאוריות הקשר השלכות סותרות על בודי המזימות ועל מושאיהן: עבור שחקנים סורים, הצגת המלחמה בסוריה כ"מזימה ישראלית" משרתת פונקציות פוליטיות-הסברתיות, אולם משפיעה באורח שלילי על יכולתם לבחון את בעיות היסוד המעיקות על סוריה כהווייתן, ולאתר פתרונות אמיתיים שיסייעו בהקלתן; עבור ישראל, הצגתה כ"דמון כל יכול" מחזקת את כוח ההרתעה שלה אך בה בעת משחירה את דמותה בעיני שכניה, ומהווה מכשול לקידום קשרים פוריים ומציאותיים בינה לבין שחקנים סורים בעלי אינטרסים דומים ואויבים משותפים.

משטר אסד ותיאוריית "האביב הערבי"

משטר הבעת' הסורי נהג לאורך עשרות שנים לטפח, להפיץ ולהטמיע תיאוריות קשר שיצרו זיקה בין מתנגדיו הפוליטיים לבין ישראל, תוך שימוש במנגנוני התעמולה המדינתיים שעמדו לרשותו. על רקע מרד חמאה בראשית שנות השמונים האשים

הנשיא דאז, חאפז אל-אסד, את ישראל בתמיכה בכסף ובנשק ב'אחים המוסלמים' הסורים, במטרה לערער את משטר ה"התנגדות". כתבים מטעמו דוגמת "האחים המוסלמים – התהוות מפוקפקת והיסטוריה חשוכה" טענו כי שורשיו המשפחתיים של מייסד תנועת 'האחים המוסלמים', חסן אל-בנא, קשורים בקבוצות היהודיות במצרים ובמרוקו. המורדים הואשמו בקבלת תוכניות פעולה מהמודיעין הישראלי שמטרתן לסייע בהגשמת חזון "ארץ-ישראל השלמה", ומיליוני תלמידים בבתי הספר בסוריה שיננו מדי בוקר, במשך שנים, את המשפט: "אנו נשבעים להיאבק באימפריאליזם, בציונות ובריאקציוניות ולרסק את כליהם הנפשעים – כנופיית האחים המוסלמים הבוגדנית".⁴

כמו בימי אסד האב כך גם בימי בנו בשאר, המשטר הסורי החל להפיץ עם פרוץ המחאות נגדו במארכ 2011 תיאוריות קונספירציה שהאשימו את ישראל בהכוונתן, ולתאר את פעילי האופוזיציה כסוכנים ציונים. תיאוריות אלו שירתו את המשטר לאורך שנות המלחמה בחמישה אופנים: ראשית, על יסודן הוא הצדיק הפעלת כוח מופרז נגד מפגינים בלתי אלימים ושיטות לחימה שכללו שימוש בנשק כימי, השלכת חביות נפץ על אזרחים, הטלת מצור על ערים והרעבה; שנית, הטענות בדבר המזימות הישראליות החיצוניות אפשרו למשטר הסורי להסביר את כישלונו הצורב בהכלת המשבר הפנימי; שלישית, תיאוריות הקשר הקלו עליו להשליך על ישראל את האשמה בטרגדיה האנושית בסוריה, תוך התנערות מאחריותו הישירה למאות אלפי ההרוגים, למיליוני הפליטים והעקורים, לחורבן הערים ולהרס תשתיות המדינה; רביעית, הן סייעו לו להכתים את המוניטין של יריביו דרך תיאורם כמשרתי "האויב הציוני" והטלת ספק בנאמנותם לערכי הליבה הלאומיים ההגמוניים; וחמישית, הן נועדו לדרבן את הציבור הסורי להתלכד סביב המשטר במאבק לסיכול "המזימה הציונית" ולהבסת "שליחיה" בתוך סוריה.

כבר בשלביו המוקדמים של המרי העלה המשטר הסורי את הטענה כי מדובר במזימה ציונית להשליט במדינה אנרכיה, לעורר בה מהומות ולדרדרה אל עבר מלחמת אזרחים, וכל זאת במגמה לשרטט מחדש את מפת סוריה ולעקור את המבצר האחרון של "ההתנגדות הערבית". שבוע בלבד מפרוץ ההפגנות העממיות בדורא במארכ 2011 ציטטה סוכנות הידיעות הסורית הרשמית "מקור רשמי", שלפיו גורמים חיצוניים מנסים להסית את אזרחי סוריה נגד המשטר באמצעות שליחת הודעות טלפוניות כוזבות על מעשי טבח בעיר. לגרסתו, "למעלה ממיליון הודעות מוקלטות הגיעו [לתושבי דורא] מחוץ לסוריה, בעיקר מישראל, ובהן נקראו המתפרעים הסורים להשתמש במסגדים כבסיסים".⁵ בכירים סורים, בהם יועצת הנשיא בות'ינה שעבאן, תיארו בשלל הזדמנויות את מתנגדי המשטר כ"טרוריסטים נפשעים" שכרתו "ברית אורגנית מלאה עם הציונות העולמית במטרה להחרیب את האזור", פועלים בשירות ישראל ומופעלים על ידיה.⁶ אסד עצמו הצהיר באוגוסט

2015 כי הטרוריסטים הם "הכלי האמיתי של ישראל [בסוריה]", וכי "מעשיהם מסוכנים הרבה יותר ממה שעושה ישראל מעת לעת כדי לסייע להם". לדבריו, "אם אנו מעוניינים לעמוד מול ישראל, עלינו לבלום את כליה בתוך סוריה ולהכריעם". בהתייחסו לתקיפות הצבאיות המזדמנות המיוחסות לישראל בסוריה, האשים את המורדים כי "[עצם] תעוזתה של ישראל [לתקוף] בסוריה נובעת בראש ובראשונה מכך שיש מי שמוכן לשתף עימה פעולה, מי שמוכן לקבל טיפול בבתי החולים שלה, ומי שיש לו את החוצפה לכתוב בגלוי ברשתות החברתיות שבחים לישראל על כך שהיא מפציצה את ארצו".⁷

שופרות המשטר הסורי הטילו על ישראל וארצות-הברית את מלוא האחריות למצב שאליו נקלעו מדינות ערב עקב המחאות הבלתי אלימות שהחלו בתוניסיה בשלהי 2010. בלשונם הפך "האביב הערבי" עד מהרה ל"אביב עברי", שמי שמניע אותו הם גופי מודיעין ישראליים ואמריקאיים, בגיבוי היהודים ברחבי העולם. תיאוריות הקשר הממסדיות רוכזו בספר "התפקיד של ישראל ובעלות-בריתה במהפכות הערביות: סוריה כמקרה בוחן", שכתב יושב ראש התאחדות הסופרים הערבים בדמשק, מוחמד אל-חוראני, ואשר יצא לאור מטעמה בשלהי 2015. בספר נטען כי המהפכות הערביות נועדו להגשים את חזון "המזרח התיכון החדש" ולחלץ את האזור משליטת הלאומיות הערבית באמצעות ליבוי סכסוכים אתניים, לאומיים, שבטיים ודתיים בין הערבים בכלל, ובין אזרחי מדינות ערב בפרט. לדידו של המחבר, המזימה נולדה בשולי פורום שהתקיים בדוחה בירת קטר בפברואר 2006, והרוח החיה מאחוריה היו הנשיא האמריקאי לשעבר, ביל קלינטון, היועצת האמריקאית לביטחון לאומי לשעבר, קונדוליסה רייס, מייסד מכון אלברט איינשטיין, ג'ין שארפ והוגה הדעות הצרפתי-יהודי, ברנאר-אנרי לוי. בלב המזימה ניצבת ברית סודית משולשת בין ישראל, טורקיה והמדינה האסלאמית, אשר שוקדת על חורבנה של סוריה, על ערעור היציבות באזור הערבי, על פירוק צבאות ערב ועל קעקוע הביטחון הלאומי הערבי.⁸

האופוזיציה הסורית ו"הברית הישראלית-איראנית"

רבות מקבוצות האופוזיציה הסורית נוהות גם הן אחר תיאוריות קשר הנוגעות לישראל, אם כי מפרספקטיבה הפוכה. 'האחים המוסלמים' הסורים משווקים כבר עשרות שנים את התזה שלפיה הישרדות שלטון אסד היא פועל יוצא של ברית אסטרטגית היסטורית בין משטרו לבין ישראל, שבמסגרתה נעתר אסד לשתף פעולה עם מדיניותה הקולוניאליסטית. לטענתם, אסד האב נבחר לכהן כמפקד חיל האוויר הסורי ישירות על ידי המרגל הישראלי, אלי כהן, ומשם טיפס למשרד ההגנה ולנשיאות הרפובליקה. הוא "מכר" את רמת הגולן לישראל במלחמת ששת הימים, במסגרת הבנות חשאיות בחסות שירותי המודיעין הבריטיים והאמריקאיים,

התחייב לשמור על השקט לאורך גבולותיה הצפוניים, ובתמורה קיבל את כס השלטון בסוריה בתוספת שבעים מיליון דולר. זאת ועוד, כמענה לקונספירציה הממסדית בדבר יהדותו של אל-בנא הצביעו 'האחים המוסלמים' על "שורשיו היהודיים" של מייסד מפלגת הבעת', מישל עפלק.⁹

תיאוריות קשר דומות זכו לעדנה בשנות המלחמה האחרונות, אז שבה ועלתה הטענה בקרב חוגי אופוזיציה סוריים שהנשיא הסורי פועל כ"כלבה הנאמן" של מדינת ישראל. בהתאם לנרטיב המוצע, המשטר הסורי וישראל שותפים לעסקה שפלה: אסד יחריב את סוריה ויחזק את ביטחון ישראל, והיא תגמול לו בכך שתעניק "פוליסת ביטוח" להמשך שלטונו. תיאוריות בדבר התמיכה הישראלית במשטר אסד שירתו את מתנגדיו בשלוש דרכים: ראשית, הן סימנו את המשטר המתהדר במחויבותו ל"התנגדות" לישראל כבוגד באינטרסים של העם הסורי ושל האומה הערבית והאסלאמית; שנית, "מזימותיה הזדוניות והאימתניות" של ישראל שימשו אמתלה לחוסר יכולתה של האופוזיציה הסורית להשיג הכרעה בשדה הקרב, או לרתום את העולם לפעולה נחרצת למען החלפת המשטר והעומד בראשו; ולבסוף, הן הסיטו את האשם בכישלון מימוש מטרות המהפכה מהפילוג הפנימי, השחיתות והרדיקליזציה השוררים בשורות המורדים אל עבר המושא החיצוני האולטימטיבי – ישראל, שהופיעה כנושאת באחריות העליונה לבלימת כל הסדר פוליטי בסוריה, ולהתמשכות הטרגדיה האנושית במדינה.

קונספירציות אלו הופצו בידי קשת רחבה של גורמים באופוזיציה הסורית, בפרט באגפיה האסלאמיסטיים והשמאליים. קו ההסברה הרשמי שאימצה 'הקואליציה הלאומית של כוחות המהפכה והאופוזיציה הסוריים', ארגון הגג הרשמי של המורדים, הגדיר את משטר אסד כבעל-ברית סמוי של ישראל המגן על גבולותיה תוך השמעת רטוריקה לוחמנית כלפיה, ומשרת את שאיפותיה להחריב את סוריה ולפגוע באזרחיה.¹⁰ לתיאור דברים זה נלוותה הטענה שהתרשלות הקהילה הבינלאומית בקידום הסדר המדיני למשבר היא פועל יוצא של לחץ ישראלי. כך למשל, בראיון בדצמבר 2015 קבע הדובר הרשמי של 'האחים המוסלמים' הסורים, זוהיר סאלם, כי "העולם טרם מצא חלופה [למשטר אסד], מאחר שהוא מספק הגנה לגבולות רמת הגולן מזה ארבעים שנה, ומאפשר לציונים ליהנות מאדמתה וממימיה ללא הפרעה".¹¹

העיתונאי הסורי פיצל אל-קאסם, מנחה תוכנית הדגל של ערוץ אל-ג'זירה 'הכיוון הנגדי', הדגים את קיומו של הלך מחשבה מזימתי גם בקרב המחנה הליברלי של האופוזיציה. באחד ממאמריו תיאר "ברית הדוקה" בין ישראל למשטרים הערביים המקיפים אותה, ובראשם המשטר הסורי, אשר הכשילה את המהפכות הדמוקרטיות של 'האביב הערבי'. לשיטתו, ישראל מנעה במשך שנים את סילוק הרודנים הערבים מהשלטון, ובתמורה הם הגנו עליה מפני העמים הערביים, הותירו

את מדינותיהם במצב של פיגור פוליטי, חברתי, כלכלי, מדעי ותעשייתי, והבטיחו בכך את המשך עליונותה המוחלטת של ישראל על פניהן. באותו אופן, על רקע הטלטלה האזורית הציבה ישראל לשכניה ברירה בין שתי אפשרויות – "השלמה עם שורתם של משטרים צבאיים דיקטטוריים כמו משטר אסד, או פעולה של ישראל להרס המדינות הגובלות בה, לגירוש עמיהן ולהשבתן עשרות שנים לאחר, וכל זאת כמובן באמצעות סוכניה – הצבא והגנרלים הערבים".¹² אל-קאסם טען במאמר נוסף כי המפתח להבנת עמדתן הרופסת של ארצות-הברית ורוסיה כלפי פשעי משטר אסד טמון גם הוא באינטרסים של ישראל. הרי "כל ילד יודע שישראל מתווה את המדיניות האמריקאית במזרח התיכון ולא משרד החוץ האמריקאי [...], על כן, ארצות-הברית שבעת רצון מהמעורבות הרוסית בסוריה, ובלבד שניתן לה אור ירוק מישראל". זאת ועוד, "מן הידועות היא שהברית הרוסית-ישראלית חזקה עשרות מונים מהברית האסטרטגית שבה מתהדרת חזית 'ההתנגדות' עם רוסיה", הודות להשפעת עולי רוסיה על הפוליטיקה הישראלית.¹³

כמה מרוקמי המזימות הפליגו בדמיונם למחוזות רחוקים עוד יותר, ופירשו את דיכוי המרי העממי בסוריה כפרי קנוניה ישראלית-איראנית. יחיא אל-עריצ'י, עיתונאי סורי שהיה מקורב למשטר אסד לפני המהפכה אך ערק בחודשיה הראשונים לשורות האופוזיציה, הצביע על "קשר אורגני" ו"תיאום אסטרטגי" המתקיימים בסוריה בין ישראל לאיראן, במסווה של עוינות ואיבה. להערכתו, בבסיס שיתוף הפעולה הסמוי ביניהן ניצבים יסודותיהן הדתיים הדומים והאינטרס החופף להתפשט על חשבון מדינות ערב. אל-עריצ'י מנה שורה של חיזוקים לתיאוריית הקשר, כמה מהם תמוהים במיוחד: חשובי הרבנים בישראל הם איראנים מאספהאן; הנשיא לשעבר, משה קצב, הוא ממוצא איראני ובעל קשרים עמוקים עם ח'אמנאי; עולי רגל יהודים פוקדים את קברי בנימין, אסתר, מרדכי, דניאל וחבקוק באיראן; איראן זוכה למעמד של קדושה בקרב היהודים; מעל שישים אחוזים מהמשרתים בצה"ל הם מקרב יהודי איראן; ההשקעות הישראליות באיראן עולות על ארבעים מיליארד דולר; למעלה ממאתיים חברות יהודיות מקיימות קשרי מסחר עם איראן; ישראל סיפקה נשק לאיראן בזמן מלחמתה עם עיראק; והוכחת ההוכחות – ישראל מעולם לא זכתה לשקט, שלווה ויציבות כפי שיש לה מאז מהפכת ח'ומייני.¹⁴

אוסף התבטאויות של פוליטיקאים ואנשי צבא וביטחון ישראלים, רובם בדימוס, הובאו על ידי פעילי אופוזיציה סורים כראיות חותכות להימנעות של תיאוריות הקשר, שלפיהן ישראל תומכת בשלטון אסד בניגוד לרצון העם הסורי. כך לדוגמה צוטטו: אמירתו של שאול מופז, עת כיהן כיושב ראש ועדת החוץ והביטחון של הכנסת – "ככל שמתקרב תהליך הגסיסה הסופי של משטר אסד – כך גובר אלמנט האיום על ישראל"¹⁵; הצהרת הרמטכ"ל לשעבר, דן חלוץ, על כך שישראל מעדיפה את המשך שלטונו של אסד על פני החלפתו בגורמים אסלאמיים קיצוניים;¹⁶

מאמרו של ראש המוסד לשעבר, אפרים הלוי, שבו כינה את אסד "האיש של ישראל בדמשק", וציין לחיוב את השקט שנשמר בגולן במשך כארבעים שנה¹⁷; ועדות השגריר הישראלי בווינגטון לשעבר, מייקל אורן, שלפיה ישראל הייתה הראשונה להעלות את רעיון פירוק הנשק הכימי של צבא אסד. לפי קונספירציה אחת, הרעיון נועד לסייע בחילוץ של בעל-הברית הסורי של ישראל מן המהלומה הצבאית האמריקאית שריחפה מעליו. לפי אחרת, הוא ביטא את חששה של ישראל שהנשק הכימי עלול ליפול לידי של משטר סורי חדש, שאינו נאמן לה.¹⁸

המדינה האסלאמית והח'ליף "אבו-בכר אל-יהודי"

תיאוריות הקשר סביב התפקיד הישראלי במלחמה בסוריה מהוות לא אחת חרב פיפיות, כאשר הגורמים המעלים אותן הופכים חיש מהר ממאשימים לנאשמים. זוהי גם מנת חלקה של המדינה האסלאמית, אשר מתארת את משטר אסד כ"קו ההגנה הראשון" של ישראל, בעל-בריתה ומשרתה הפועל נגד האינטרסים של המאמינים המוסלמים. נרטיב זה משמש לניגוח הנשיא החילוני המתרשל במצוות הג'האד נגד ישראל, להאדרת המדינה האסלאמית ככוח צבאי שעתיד להתמסר למשימה זו ולמסגורה של סוריה כ"שער הכניסה" לפלסטין, בדרך לשחרור ירושלים. בפרסומיה משרטטת המדינה האסלאמית תוכנית פעולה סדורה: תחילה, הבסת "האויב הקרוב", קרי, השליטים הערבים הכופרים בסוריה וביתר מדינות ערב, סילוק שלטונם והחרבת צבאותיהם; ובהמשך, התעמתות צבאית ישירה עם "האויב הרחוק", שכולל גם את מדינת היהודים.¹⁹

תמיכת המדינה האסלאמית בהקדמת המאבק בסוריה למאבק בפלסטין עוררה עליה ביקורת מצד כוחות יריבים שהאשימו בהתרשלות בעניין הפלסטיני. בד בבד, היא תרמה להתפתחות תיאוריית קשר אנטי-ג'האדיסטית, הגורסת שמנהיג המדינה האסלאמית אבו-בכר אל-בגדאדי הוא איש מוסד יהודי הפועל בשליחות ישראל. העלילה המשונה שהופצה על ידי אויבי המדינה האסלאמית בסוריה ומחוץ לה שירתה שני מסרים: ראשית, היא סייעה ליישב את הדיסוננס התיאולוגי-מוסרי החרף בין פעולותיה הברבריות של המדינה האסלאמית לשימושה בדגל האסלאם, באמצעות הטענה שחרף הסמלים האסלאמיים שבהם היא מנופפת ואלפי הצעירים המוסלמים הנוהרים לשורותיה, אין היא מייצגת כלל ועיקר את רוח האסלאם והיא פועלת בניגוד להלכותיו; שנית, עלילה זו ארגנה מחדש את תפיסת המציאות בהתאם לסדר האזורי הישן והמוכר, שלפיו ישראל היא האויב השטני והסורים והערבים הם קורבנות מזימותיה.

התיאוריה בדבר "יהדותו" של אל-בגדאדי הופיעה באין ספור אתרי אינטרנט, רשתות חברתיות ועיתונים סוריים וערביים. היא החלה להתפשט במדיה באוגוסט 2014 תוך ציטוט מקורות מפוקפקים, חלקם איראניים, ובליווי תמונות של "לפני"

ו"אחרי", החושפות לכאורה את זהותו המקורית של הח'ליף "היהודי". לפי הגרסה הרווחת, מסמכים שהדליף אדוארד סנודן לימדו כי אל-בגדאדי אינו אלא סוכן מוסד בשם שמעון אליוט אשר מקדם בשם המדינה האסלאמית מזימה ציונית בת שלושה שלבים: חדירה למדינות המאיימות על ישראל בשלב הראשון, החרבתן בשלב השני והשתלטות על המזרח התיכון בשלב השלישי – כל זאת במגמה להכשיר את הקרקע להגשמת חזון "ארץ-ישראל השלמה". תיאוריית הקשר התפתחה בהדרגה לכיוונים נוספים, כאשר שורה של מאמרים הצביעה על "נקודות דמיון" ו"מכנים משותפים" בין המדינה האסלאמית וישראל, ובהם: שימוש בשכירי חרב שמוצאם במדינות זרות; ביצוע פשעי מלחמה נגד אזרחים חפים מפשע; קידום חזון הנסמך על קנאות דתית; גזל קרקעות מבעליהן החוקיים; שרטוט מחדש של מפת האזור.²⁰ כפי שסיכם זאת בעל טור סעודי, "גם אם לאל-בגדאדי אין בהכרח ייחוס משפחתי יהודי, אין ספק שמעשיו והצהרותיו יהודיים וציוניים מבחינה רעיונית ודתית".²¹ מעבר לכך, המשוואה "אל-בגדאדי – יהודי" ו"המדינה האסלאמית – ציונית" נועדה לפגום בלגיטימיות הדתית והפוליטית של הקריאה לחידוש הח'ליפות על חשבון מדינות הלאום הערביות המודרניות. כך לדוגמה, מאמר בעיתון לבנוני המקורב לחזבאללה זיהה הקבלות בין "הח'ליפות" ל"ארץ המובטחת" ובין "הפונדמנטליזם היהודי" ל"סלפיה הג'האדית".²² מאמר בעיתון ירדני ממשלתי ציין כי כפי שישראל הסתמכה על צביון דתי-יהודי כדי לשכנע יהודים להגר לפלסטין, כך גם המדינה האסלאמית עוטה על עצמה לבוש דתי-אסלאמי במטרה למשוך אליה מוסלמים.²³ המופתי של ערב הסעודית, שיח' עבד אל-עזיז בן עבדאללה אאל אל-שיח', קבע כי האיומים הלוחמניים הישירים שהפנה בדצמבר 2015 הח'ליף אל-בגדאדי לישראל "הם שקר, שהלא הוא ואנשיו אינם אלא חייליה".²⁴

סיכום והמלצות

עיון בשיח הפוליטי הסורי, ולעתים גם הערבי, חושף את המרחק הרב בין מדיניות אי-ההתערבות שנקטה ישראל במלחמה בסוריה לבין התפקידים מרחיקי הלכת שמייחסות לה תיאוריות קשר פופולריות בפרוץ המלחמה, במהלכה ובהתמשכותה. כוחות מתחרים עשו בתיאוריות אלו שימוש פונקציונלי במטרה לנגח יריבים, להתנער מאחריות לכישלונותיהם וליישב דיסוננסים שנגרמו עקב ההתפתחויות האזוריות המטלטלות. השיח הפוליטי המתואר נשען על הלך המחשבה המזימתי הטבוע במורשת התרבותית-הפוליטית הערבית, ואשר נוטה לפרש כל התבטאויות, צעד ומחווה ישראלים בהקשרים מזימתיים התלושים מהמציאות. הוא ניזון מתיווך לקוי ומעוות של מדיניות ישראל בתקשורת הסורית והערבית, וכן מהמסרים המעורפלים והסותרים שישראל הרשמית דוברים ישראלים לא-רשמיים שידרו לאורך המלחמה.

קורבנות תיאוריות הקשר הם בראש ובראשונה הסורים השבויים בהן, אשר מתקשים לראות בעטיין את המציאות הפוליטית שסביבם כהווייתה, מנקודת מבט הגיונית ומפוכחת שאינה תולה בישראל את כל מכאוביה של סוריה. מספר סורים יצאו פומבית נגד השיח המזימתי השולט,²⁵ כשהבולט בהם היה האופוזיציונר העצמאי כמאל אל-לבואני, אשר קרא לבני עמו להביט במציאות מחוץ למשקפיים המתעתעים שמציעות הקונספירציות. הוא מצא תלות ישירה בין הצלחת המהפכה נגד משטר אסד לערעור הלך המחשבה הדוגמטי, השקרי והנבער שבמרכזו "המזימה הציונית", ואשר מייחס לישראל כוחות מאגיים "הגובלים בכפירה באל". לדבריו, האשמת ישראל בפשעים המתבצעים בסוריה פוטרת מאחריות את הפושעים האמיתיים ומעניקה להם חסינות. לעומת זאת, אימוץ הלך מחשבה רציונלי יאפשר לסורים לקדם תהליכים חיוניים של ביקורת עצמית וחשבון נפש, ולעלות על הנתיב "המעשי והאמיתי" להיחלצות ממצוקותיהם ולשיקום ארצם. להערכתו, אם ינהגו כך יגיעו הסורים למסקנה כי דווקא יחסי שלום עם ישראל, אשר לא יבואו על חשבון הזכויות הלאומיות הפלסטיניות והסוריות, עשויים לסייע בתחייתה של סוריה כמדינה דמוקרטית ומשגשגת, ובהצטרפותה אל רכבת הציוויליזציה.²⁶

אל-לבואני, אשר טווה קשרים עם גורמים אזרחיים ופוליטיים בישראל וערך בה שני ביקורים גלויים,²⁷ סימן במעשיו נתיב אפשרי לסילוק החשדנות, לניתוח הדעות הקדומות ולשבירת מחסומי הפחד והבורות השוררים בקרב רבים מהסורים ביחס לישראל. דיאלוג ומפגש בין סורים לישראלים, אפילו אם ייעשו תחילה במישורים העממי והאזרחי, צפויים לתרום להשתחררות מסבך הקונספירציות, תחילה בקרב יחידים, ולאורך זמן – גם בקרב הקבוצות. אינטראקציות מעין אלו יאפשרו לסורים שיהיו שותפים להן להבין טוב יותר את האינטרסים המהותיים של הצד הישראלי, להכיר את דאגותיו הממשיות, ללמוד את עוצמותיו ואת מגבלות כוחו ולהימנע מגיבוש מסקנות מופרכות לגבי התפקיד הישראלי בסוריה בפרט, ובמזרח התיכון בכלל. משתתפיהן יוכלו להעמיד במהלכן לבחינה ביקורתית תפיסות דמוניות, להיחשף לפנים האנושיות של ה"אחר" מעבר לגבול, ואולי אף לפתח כלפיו אמפתיה. האשמות בבגידה המופנות באופן אוטומטי כלפי סורים המבקשים להתוודע במישרין אל ישראל ואזרחיה הן תוצר כעור במיוחד של תיאוריות הקשר, והן תורמות להנצחת הלך המחשבה הפתולוגי.

אשר לישראל, יחסה לתיאוריות הקשר נגזר מאינטרסים סותרים: מצד אחד, הן ממלאות תפקיד פונקציונלי בחיזוק כוח ההרתעה הישראלי במרחב הסורי בכך שהן מציירות את ישראל כישות עוצמתית, רבת תחבולות ו"כל יכולה" בעיני חורשי רעתה. הן אף גרמו לפעילי אופוזיציה סורים אחדים "לעלות לרגל" אל ישראל, בגלוי ובחשאי, מתוך הערכת יתר של תפקידה במשבר הסורי, ושל יכולתה לתמרן את מעצמות המערב ולעצב את עתיד המזרח התיכון כראות עיניה; מנגד,

כוח ההרתעה הטמון בתיאוריות הקשר אינו מבחין בין אויבים מובהקים לידידים פוטנציאליים. מכשלה זו מקבלת משנה תוקף נוכח הימצאות שחקנים סוריים מקומיים בדרום-סוריה, בעלי אינטרסים דומים לשל ישראל, אשר חולקים עימה שאיפות יסוד זהות להחלשת השפעות איראניות וסלפיות-ג'האדיסטיות בגבול הגולן, ועשויים לשמש מועמדים ראויים לשיתופי פעולה. תיאוריות הקשר מקשות על ישראל לרקום יחסי גומלין מציאותיים עם שחקנים אלה, ולנצל את ההזדמנויות הנקרות בדרכה לפעול עימם בתיאום למען הגשמת יעדים משותפים.

שורה של צעדים עשויה להועיל לישראל במסע להנמכת מפלס האיבה כלפיה ולשינוי דימויה המזימתי בקרב שכניה הסורים, בכללם: הרחבת ערוצי סיוע הומניטריים; עידוד אינטראקציות הדדיות בין סורים לישראלים; הבעת תמיכה פומבית בכינון משטר דמוקרטי וייצוגי בסוריה; ונקיטת עמדה נחרצת – ולו מוסרית – בגנות פשעי המלחמה המתבצעים במדינה. אמנם, צעדי התקרבות ישראלים מעין אלה לא צפויים להביא לשינוי חד ומיידי במעמדה של ישראל בדעת הקהל הסורית, אשר ינקה במשך עשרות שנים תעמולה ממוסדת בדבר מזימותיה, והם אף עשויים להתפרש לפרקים באופן שיעודד את הלך המחשבה המזימתי. עם זאת, מדיניות ישראלית מהימנה ועקבית בכיוון זה צפויה להניב לאורך זמן את פירותיה, ולסייע לישראל להבנות לעצמה דימוי חדש, אותנטי ומאוזן יותר. המרת הדימוי המזימתי של ישראל בדימוי של מדינה ידידותית החותרת ליחסי שכנות טובה תשרת אינטרסים ישראלים אסטרטגיים ארוכי-טווח ורחבים, שאינם מתמצים בהרתעתם של אויביה. זוהי שעתם של הסורים והישראלים כאחד למנוע מתיאוריות הקשר, שהעיבו במשך שנים על יחסיהם, לעצב גם את עתידם.

הערות

- 1 יהושפט הרכבי, **עמדת הערבים בסכסוך ישראל-ערב** (תל-אביב: דביר, 1968), עמ' 174-170.
- 2 Esther Webman, "The 'Jew' as a Metaphor for Evil in Arab Public Discourse," *The Journal of the Middle East and Africa*, Vol. 6, Nos. 3-4 (2015), pp. 275-292.
- 3 אודי דקל, ניר בומס ואופיר וינטר, **סוריה – מפה חדשה, שחקנים חדשים: אתגרים והזדמנויות לישראל**, מזכר 151, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב, דצמבר 2015, עמ' 17-20.
- 4 צ'חא חסן, "כשמורתי אמרה לי: 'חאפז אל-אסד הוא כמו אל, לעולם לא ימות'", *NOW*, 23 בינואר 2013, <https://goo.gl/1KPLwC>
- 5 "סוריה: ידיעות סותרות לגבי מספר ההורגים בעימותים בדרעא", *BBC*, 24 במארס 2011, www.bbc.com/arabic/worldnews/2011/03/110323_syria_draa.shtml
- 6 "שעבאן: ארגוני הטרור משרתים את המזימה הציונית באזור", סאנא, 16 במאי 2015, <http://sana.sy/?p=212057>

- 7 "הנשיא הסורי לאל-מנאר: הטרוריסטים מסוכנים יותר מהאויב הציוני", אל-מנאר, 24 באוגוסט 2015, <http://archive.almanar.com.lb/article.php?id=1285700>; לראיון המלא ראו: www.youtube.com/watch?v=thTu-m3qofA
- 8 "התפקיד הציוני-אמריקאי במלחמה נגד סוריה בספרו של מוחמד אל-חוראני", סאנא, 9 בינואר 2016, www.sana.sy/?p=322415
- 9 ג'אבר רזק, "האחים המוסלמים והמזימה נגד סוריה", אנציקלופדיית האחים המוסלמים, ללא תאריך, <http://goo.gl/jzGj2U>
- 10 למשל: "הקואליציה: המלחמה על עזה שמטה את הקרקע תחת שקרי ההתנגדות של אסד וחזבאללה הטרוריסט", הקואליציה הלאומית הסורית, 15 ביולי 2014, <http://goo.gl/uAipNM>
- 11 "האחים בסוריה: המערב חסר אונים מול משטר אסד מפני שהוא מגן על גבולות 'ישראל'", אל-מסלם, 4 בדצמבר 2011, www.almoslim.net/node/156829
- 12 פיצל אל-קאסם, "מדוע מעדיפה ישראל את שלטון הגנרלים במדינות השכנות?", אל-קדס אל-ערבי, 13 בפברואר 2016, www.alquds.co.uk/?p=481377
- 13 פיצל אל-קאסם, "רוסיה, ישראל וארצות הברית פועלים כאיש אחד בסוריה", אל-קדס אל-ערבי, 16 בינואר 2016, www.alquds.co.uk/?p=466438
- 14 יחיא אל-עריצי, "איראן, ישראל ודאעש: חפש אחר אותו רחם נגוע", כלנא שרכאא, 12 בפברואר 2015, www.all4syria.info/Archive/193146
- 15 "התהליך בסוריה מגביר האיום על ישראל", Israel Defense, 5 בדצמבר 2011, www.israeldefense.co.il/en/node/10317
- 16 אלי ברדנשטיין, "חלוקי: ישראל מעדיפה את אסד כמנהיג סוריה", NRG, 11 בדצמבר 2013, www.nrg.co.il/online/1/ART2/530/197.html
- 17 Efraim Halevy, "Israel's Man in Damascus," *Foreign Affairs*, May 10, 2013, www.foreignaffairs.com/articles/israel/2013-05-10/israels-man-damascus
- 18 ג'ודי רדורן, "שטייניץ: אנחנו יזמנו את ההסכם הרוסי-אמריקאי לפירוק אסד מנשק כימי", הארץ, 17 ביוני 2015, www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2662234
- 19 "דאעש: ג'יהאד בפלסטין לא קודם לג'יהאד במקומות אחרים", ממר"י, 22 במארס 2016, www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=875141_memri&act=show&dbid=articles&dataid=4103
- 20 אמיר אבראהים, "מה בין דאעש וישראל... קשרים ויעדים משותפים", אל-בדיל, 10 במארס 2015, <http://goo.gl/Tvdnbi>
- 21 רשיד בן חויל אל-ביצ'אני, "אבו-בכר אל-בגדאדי.. שמעון אילות?!", עכאט, 13 באוגוסט 2014, www.okaz.com.sa/new/mobile/20140813/Con20140813717396.htm
- 22 ריתא פרג, "הציונות ודאעש... ניהול הברבריות", אל-ספיר, 24 בדצמבר 2014, <http://assafir.com/Article/1/392034>
- 23 חוסיין אל-רואשדה, "דאעש וישראל – שני צדדים של אותו מטבע?", אל-דסתור, 9 בספטמבר 2014, <http://goo.gl/ir4Mnl>
- 24 רועי קייס, "מנהיג דאעש מאיים על ישראל: 'פלסטין תהיה בית הקברות שלכם'", Ynet, 26 בדצמבר 2015, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4744420,00.html; עבדאללה אל-דאני, "המופתי לעכאט: 'דאעש' הם החיילים של ישראל והברית האסלאמית חשפה אותם", עכאט, 27 בדצמבר 2015, www.okaz.com.sa/24x7/Articles/20151227/article41233.html

- 25 ראו למשל: עהד אל-הנדי, "כשכך חושבת האופוזיציה הסורית", **אל-חיאא**, 24 ביוני 2016, www.alhayat.com/m/opinion/16254983
- Ethar Abdul Haq, "Issam Zeitoun Defends Participation in Herzliya Conference, Says 'Israel Made Goodwill Gestures'", *Zaman Alwsl*, June 20, 2016, <https://en.zamanalwsl.net/news/16502.html>
- 26 כמאל אל-לבואני, "המזימה הציונית והכישלון הערבי", **כלנא שרכאא**, 4 במארס 2016, <http://all4syria.info/Archive/296367>; "האם ישנה ברית בין ישראל לדיקטטורות הערביות?", **אל-ג'זירה**, 2 במארס 2016, <http://goo.gl/4G6ZBe>
- 27 אופיר וינטר, "בכיר באופוזיציה הסורית ביוזמה פומבית לשיתוף פעולה עם ישראל", **ממרי**, 30 במאי 2014, www.memri.org.il/cgi-webaxy/sal/sal.pl?lang=he&ID=875141_memri&act=show&dbid=articles&dataid=3644